
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.2.1>

М. А. Крутько

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

К. А. Крутько

студентка магістратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ Й ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття покликана проаналізувати етапи становлення та провести загальну характеристику Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у частині її значення для національного законодавства з урахуванням особливостей правового регулювання та значення за сучасних реалій нормативно-правового забезпечення прав і свобод людства. Встановлено, що історичне виникнення поняття та явища, яке з часом отримало назву «права людини», бере свій початок ще із прадавніх часів.

У статті встановлено, що важливими елементами формування загального бачення правової природи, сутності та значення «прав людини» є системний, поетапний підхід та ідентифікація історичних точкових елементів у налагодженні нормативно-правового регулювання та гарантування прав і свобод людини.

У статті також розкрито основні етапи становлення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Можна зробити висновок, що цей процес був складний і тривалий. Передумовою для її прийняття стало бажання створити універсальний міжнародний документ, у якому було би закріплено та систематизовано права та свободи особи, а також створити інституцію, котра би здійснювала контроль за додержанням положень Конвенції.

Запропоновані причини гальмування процесів нормативно-правового забезпечення прав і свобод людини через проблему не виконання рішень Європейського суду з прав людини, адже однією з гарантій ефективності права на справедливість є виконуваність рішень суду. ЄСПЛ неодноразово наголошував на цих порушеннях, навіть було винесено пілотне рішення, але це питання не вирішено й досі.

Встановлено, що важливе значення для тлумачення та застосування норм ЄКПЛ має створення міжнародного судового органу – Європейського суду із прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени, що ратифікували Конвенцію. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод має неоціненне значення для України зокрема та для всіх держав-учасниць загалом. Саме цей документ слугує гарантією прав і свобод людини та забезпечення їх дотримання національними державними органами.

Ключові слова: права людини, правове регулювання, ЄКПЛ, ЄСПЛ, нормативно-правове забезпечення.

Постановка проблеми. Сьогодні особливого значення набуває Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція), сформована у 1950 р. Вона є одним із основних міжнародних актів у сфері гарантування та забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина. За умов трансформації та розвитку громадянського суспільства система прав і свобод людини теж поступово видозмінювалася та доповнювалася, але сама Конвенція залишається незмінною, проте вона є дієвим інструментом і має інтерпретуватися з урахуванням сучасних умов та особливостей світової політики у частині захисту і гарантій для людства. Для подальшого нарощення важливості й актуальності зазначеного документа було прийнято своєрідні доповнення (поправки) до нього, так звані Протоколи, з метою забезпечення загального й ефективного визнання і дотримання прав, які проголошені у Конвенції. Саме вивчення базових положень, притаманних зазначеному акту, встановлення рівності у тлумаченні сутності й основних етапів формування дасть змогу сформуванню загальної картини осучаснення базових положень, котрі мають високу нормативно-правову мету – захист і гарантії для людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість науковців присвятили свої праці історії становлення, розвитку та самої природи Конвенції, зокрема: С. Шевчук, І.А. Шуміло, Н.Г. Горобець, О. Буткевич, О.В. Сердюк, Т.В. Ігнатенко та ін., але трансформаційні процеси у державі змушують продовжити дослідження у цій сфері та приділити увагу історії прийняття та розвитку ЄКПЛ, дослідити практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як міжнародного органу з особливим статусом у частині застосування положень Конвенції та її значення для національного законодавства в Україні.

Мета статті полягає в аналізі етапів становлення та характеристики ЄКПЛ, її значення для національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження й аналізу історії виникнення поняття та явища, яке з часом

отримали назву «права людини» можна говорити, що вони беруть свій початок ще із прадавніх часів. Ідея про цінність і недоторканність життя, про правову та соціально-громадську рівність людей має місце не лише в сучасному світі, а й у прадавніх міфах і віруваннях. Згодом, в часи античності такі ідеї поширилися у Стародавній Греції, де реалізовувалися у формі полісної демократії. Також саме у працях давньогрецьких філософів і мислителів були закладені основи природно-правової концепції, яка згодом була розвинута юристами Стародавнього Риму. Законодавчо ця ідея закріпилася значно пізніше у світлі розвитку державності. Значення прав і свобод людини привалювало в усіх напрямках соціально-побутового розвитку та становлення особистості на етапах соціально-громадського, народного укрупнення та формування окремих груп територіального поділу.

Визначаючи історичні тенденції формування концептуальних основ, які націлювалися на забезпечення прав і свобод людей, ми встановили, що першим правовим документом, у якому було закладено концепцію прав людини, створено передумови для закріплення панування закону та свободи у суспільстві, вважається Велика хартія вольностей 1215 р. Згодом у 1679 р. в Англії було прийнято законодавчий акт Habeas Corpus Act (Габеас корпус акт), котрий закріпив процедурні гарантії особистої свободи та недоторканності особи й у котрому чітко прописувалися обмеження стосовно строків тримання під вартою. Не меш важливим документом, який зайняв чільне місце в системі забезпечення дотримання прав людини, стала Декларація незалежності США 1776 р., де зазначалося, що «всі люди створені рівними та наділені Творцем певними невід’ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя» [1]. Важливими елементами дослідження та формування загального бачення правової природи, сутності та значення «прав людини» є системний, поетапний підхід та ідентифікація історичних точкових елементів у налагодженні нормативно-правового регулювання та гарантування прав і свобод людини.

Одним із головних етапів людської боротьби за утвердження прав і свобод можна назвати прийняття двох міжнародних актів, що перевернули уявлення про саму правову природу прав людини: Декларацію прав людини та громадянина 1789 р., яка вперше закріпила правовий принцип «дозволено все, що прямо не заборонено законом», і Загальну декларацію прав людини 1948 р., яка стала базисом і своєрідним стандартом, втіленим у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. ЄКПЛ 1950 р. у процесі свого становлення пройшла декілька етапів. Стимулом для прийняття та запровадження Конвенції стала ініціатива учасників Конференції Міжнародного комітету рухів за європейську єдність – неурядової організації, що на зборах у Гаазі у травні 1948 р. заявила про бажання «мати Хартію прав людини» і «Суд із відповідними санкціями» [2, с. 12]. Європа відіграла визначальну роль у забезпеченні просвітницької та правової діяльності у напрямку гармонізації поглядів, настроїв, ставлення до відстоювання прав людини.

Наступним важливим етапом формування цілісного підходу до дотримання й імплементації базових норм Концепції стало засіданні першої сесії Консультативної Ради Європи П'єр-Анрі Тейтжан і від Великої Британії – Максвелл-Файф, що відбулося 19 серпня 1949 р., на якому були присутні також ще 45 представників, котрі висунули пропозицію рекомендувати державам – членам Ради Європи «визнати принцип колективної відповідальності за додержання прав людини й основних свобод і у зв'язку з цим негайно укласти конвенцію, а також у своїй доповіді окреслили проект майбутньої Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод». Після доповіді Концепцію було відправлено на деякі доопрацювання Комісії із правових питань у частині питань правового супроводу та Судового нагляду [3, с. 14]. Сформовані пропозиції Комітету не були однозначно підтримані делегатами Консультативної Асамблеї. Обговорення ролі Суду і права на індивідуальне звернення тривали ще до серпня 1950 р., коли Комітет міністрів під впливом відсут-

ності згоди щодо цих питань офіційно підтвердив факультативність як юрисдикції Суду, так і права на індивідуальне звернення, що відображено у тексті підписаної 4 листопада 1950 р. Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод [4, с. 33]. Тривалий період зародження ідеї, напрацювання механізмів, відстоювання базових положень і норм дали результат.

Тобто умовно становлення Конвенції можна поділити на п'ять етапів:

– На першому етапі було винесено пропозицію прийняти конвенцію й окреслено проект майбутньої конвенції, який було передано Комісії з питань права для доопрацювання.

– На другому етапі комітет, внаслідок доопрацювання, передав проект Конвенції Комітету міністрів, котрий скликав комісію з держав – членів Ради Європи для розробки власного проекту на основі вже наявного.

– На третьому етапі було скликано конференцію, на якій саме урядами держав членів було схвалено редакцію, запропоновану Конференцією, але був відкритий спір стосовно обов'язкової юрисдикції суду.

– На четвертому етапі шляхом компромісу Комітет вирішив зробити факультативним юрисдикцію суду й індивідуальне звернення, тим самим була розроблена редакція, котру уряди підписали 4 листопада 1950 р. та котра набула чинності у 1953 р.

– П'ятий етап розтягнутий у часі та стосується доповнень до Конвенції у частині прийняття Протоколів до неї [4].

Отже, ЄКПЛ сьогодні оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи [5].

Для національного законодавства нашої країни положення Конвенції мають вагомое значення, адже із дня ратифікації цього міжнародного документу 17 липня 1997 р. Україна стала на шлях входження до європейського політико-правового простору. Ратифікувавши Конвенцію, Україна також визнала обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ, стосовно чого було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

З моменту приєднання Україною до ЄКПЛ громадяни отримали гарантовану

можливість захисту своїх прав, закріплених Конвенцією, шляхом звернення до ЄСПЛ. Зазначена інституція є особливим міжнародним судовим органом, юрисдикція якого поширюється на всіх держав – членів, які ратифікували ЄКПЛ. До його компетенції входять питання, що стосуються тлумачення і застосування положень Конвенції, які включають міждержавні спори та скарги окремих осіб. Розглядаючи скарги заявників, Суд здійснює таке тлумачення, підганяючи норми міжнародного документа під конкретну ситуацію, що виникла, і тим самим робить Конвенцію «живою», проте відкритим і дискусійним залишається питання про роль практики ЄСПЛ для національного законодавства України.

За сучасних умов економічної, політичної та соціальної кризи утиск прав людини з боку державних органів набуває обертів. Статистика звернень громадян України зростає великими темпами, оскільки зазвичай через незлагоджену роботу державних інституцій і недосконалу судову систему особа змушена стикатися з порушеннями її прав, гарантованих Конвенцією. Найбільша кількість звернень громадян ЄСПЛ стосується порушення ст. 6 («Право на справедливий суд»), у якій зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [6]. Серед справ, розглянутих ЄСПЛ за цією статтею, щодо України були винесені пілотні рішення, у яких було визнано систематичні порушення Україною положень Конвенції.

Що стосується прецедентної практики ЄСПЛ та її ролі в діяльності національних судових органів, то, на нашу думку, прийнявши ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 2006 р., Україна автоматично визнала обов'язковість таких рішень, фактично надавши їм статусу прецеденту (джерела права). Проблемним залишається питання, чи всі рішення

ЄСПЛ є джерелом права, чи тільки ті, що стосуються України. На це питання можна відповісти, якщо розтлумачити положення самого Закону, де зазначено, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [7]. Отже, вся практика ЄСПЛ визнається джерелом права в Україні.

Нині у країні гостро стоїть проблема виконання рішень ЄСПЛ, адже однією з гарантій ефективності права на справедливість є виконуваність рішень суду. ЄСПЛ неодноразово наголошував на цих порушеннях, навіть було винесено пілотне рішення, але це питання не вирішено і досі.

Висновки і пропозиції. Отже, дослідивши основні етапи становлення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, можна зробити висновок, що цей процес був складний і тривалий. Передумовою для прийняття стало бажання створити універсальний міжнародний документ, у якому було би закріплено та систематизовано права та свободи особи, а також створити інституцію, котра би здійснювала контроль за дотриманням положень Конвенції. Що стосується самого акта, то в ньому втілені права і свободи, які мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Встановлено, що важливе значення для тлумачення та застосування норм ЄКПЛ має створення міжнародного судового органу – Європейського суду з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всіх держав – членів, що ратифікували Конвенцію. Вона має неоціненне значення для України та для всіх держав-учасниць загалом. Саме цей документ слугує гарантією прав і свобод людини та забезпечення їх дотримання національними державними органами. Громадяни України мають право звертатися до ЄСПЛ з метою захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, гарантованих конвенцією. Практика ЄСПЛ є частиною національного законодавства та джерелом права в Україні, але не завжди винесення рішення ЄСПЛ дорівнює справедливому відновленню такого права. На національному рівні існує велика проблема виконуваності рішення ЄСПЛ через недосконалість законодавчої сфери регулювання

та неефективну роботу державних інституцій, які мають стежити за дотриманням прав і свобод, а також за виконаністю рішень ЄСПЛ. Для вирішення цього питання ми рекомендуємо здійснити такі заходи: привести національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема шляхом внесення змін до Закону «Про виконавче провадження», де прямо прописати покрокову інструкцію для виконання рішень ЄСПЛ з урахуванням всіх винятків та особливостей. Також, на нашу думку, необхідно провести якісну реформу судової влади, адже, якщо б національні судові органи ефективно виконували свої обов'язки, потреби у зверненні до ЄСПЛ не виникало б.

Список використаної літератури:

1. Генезис прав людини. Уповноважений верховної ради з прав людини : веб-сайт. URL: <https://ombudsman.gov.ua/page/secretariat/history/genesis/> (дата звернення: 08.04.2021).
2. Прийняття та основні етапи розвитку Конвенції як міжнародного договору у сфері захисту прав людини. *Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* : компендіум / за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка. Харків : Право, 2017. 374 с.
3. Історія прийняття Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навчальний посібник / за ред. В.М. Карпунов. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
4. Медвідь А. Надання людині статусу суб'єкта міжнародного права як передумова підписання Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 31–35.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Європейський суд з прав людини: *Міністерство юстиції* : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/konventsiya-pro-zahist-prav-lyudini-i-osnovopoloznih-svobod-ta-evropeyskiy-sud-z-prav-lyudini> (дата звернення: 08.04.2021).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 січня 1995 р. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 05.05.2021).
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 05.05.2021).

Krutko M., Krutko K. Stages of establishment and general characteristics of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its significance for national law

The article is designed to analyze the stages of formation and general characteristics of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in terms of its significance for national legislation, taking into account the peculiarities of legal regulation and importance in modern realities of human rights and freedoms. It is established that the historical origin of the concept and phenomenon, which eventually became known as "human rights", has its origins and dates back to ancient times.

The article establishes that important elements of forming a general vision of the legal nature, essence and meaning of "human rights" are a systematic, step-by-step approach and identification of historical points in the establishment of legal regulation and guarantee of human rights and freedoms.

The article also notes that the main stages of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are revealed. It can be concluded that this process was complex and long. The basic precondition for adoption was the desire to create a universal international document in which the rights and freedoms of the individual could be enshrined and systematized, as well as to establish an institution that would monitor compliance with the provisions of the Convention.

The reasons for slowing down the processes of legal protection of human rights and freedoms due to the problem of non-compliance with the decisions of the European Court of Human Rights are proposed, because one of the guarantees of the effectiveness of the right to justice is the enforceability of court decisions. The ECtHR has repeatedly emphasized

these violations in its positions, and a pilot decision has even been made, but this issue has not yet been resolved.

It has been established that the establishment of an international judicial body, the European Court of Human Rights, which has jurisdiction over all Member States that have ratified the Convention, has become important for the interpretation and application of the ECHR. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is invaluable for Ukraine and for all member states in general. It is this document that serves as a guarantee of human rights and freedoms and ensuring their observance by national state bodies.

Key words: *human rights, legal regulation, CEDH, ECHR, legal support.*